

УДК 274/278(477)

О. Ю. Клименко

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ В РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ РОБОТИ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ЦЕРКОВ

У статті висвітлено проблему залучення маніпулятивних технологій в релігійному житті українського суспільства в контексті насадження традицій протестантизму. Автором розглянуті можливі ризики соціальних, політичних та економічних впливів протестантських церков на розвиток державності в контексті загальноєвропейських тенденцій. Метою статті стало вивчення технологій соціальних маніпуляцій, які застосовуються протестантами під час соціальної взаємодії з православною більшістю в Україні.

У статті проаналізовано три основні хвилі поширення протестантизму в Україні, які за механізмами соціальних маніпуляцій різко відрізняються один від одного, крім того, їх представники публічно дистанціюються і навіть не намагаються об'єднувати сфери свого впливу. Настільки серйозний вплив протестантського меншини на політичне життя православної більшості може свідчити високий рівень релігійної свободи в державі. Усі ці факти свідчать, що різноманіття протестантизму містить дві сторони: одні церкви показово піддаються гонінням, заборонам, а інші просочуються в усі сфери життя в різних країнах пострадянського простору незалежно від домінуючих в них релігій.

Ключові слова: протестантизм, соціальні маніпуляції, релігійні течії, соціокультурний простір, релігійне життя.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-20-117-124

Постановка проблеми. Релігійне життя українського суспільства завжди було багатомірним та суперечливим. Історичний досвід свідчить про численні маніпуляції щодо насадження певних релігійних вподобань та специфічних церковних ідеологічних концепцій. Найбільших релігійних впливів українське суспільство зазнало після здобуття Україною незалежності, коли різноманітні конфесії не просто охопили місіонерством всю державу, а й глибоко проникли до гілок влади. В контексті вивчення маніпулятивних технологій в соціокультурному просторі сучасного українського суспільства цікавим видається досвід протестантизму, який має статус релігійної меншості, однак ефективно впливає на ключові сфери життя вітчизняного соціуму.

Не зважаючи на залучення новітніх технологій в сфері соціальних маніпуляцій протестантизму не вдається досягти масового розповсюдження, за ним, як і раніше, залишається статус релігійної меншості, оскільки за самими оптимістичними даними ним максимально охоплено не більше 2,4 % – 3 % релігійної спільноти України. Дана тенденція стосується не тільки країн пострадянського простору, а й світового співтовариства, в жодній державі світу протестанти не змогли створити локальної більшості (вони не мають її навіть у США), однак за даними міжнародної статистики, в цілому, їх більше ніж православних, окрім того, паралельно з ісламом вони показують стабільну динаміку зростання прихильників (Разумков Центр, 2020).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з провідних дослідників ролі протестантизму в розвитку суспільств пострадянського простору на сьогоднішній день є Роман Соловій. У багаточисленних наукових розвідках він відстоює тезу, що

євангельські протестанти регіону Євразії стикаються з певною проблемою в своїх місіонерських зусиллях, яка пов'язана з тим, що перебуваючи під «залізною завісою», вони не змогли звернути увагу на те, що модерністський світ став постмодерністським. Для цього необхідна зміна всієї місіонерської стратегії та методології. В своїй книзі «Що з'являється церква» доктор богослов'я Р. Соловій зазначає, що виконання «Великого доручення» на практиці має докорінно змінити контексти та технології соціального впровадження. Раніше, в модерністську епоху місіонерство було засновано на аргументації і суперечці, тобто на безпосередній комунікації, за сучасного розвитку інформаційного суспільства на зміну епосі апологетики повинні прийти маніпулятивні технології (Соловій, 2016).

Особливої уваги заслуговує науковий доробок Максима Балаклицького, який звернув увагу на парадоксальну силу політичних та соціальних впливів протестантизму в українському суспільстві не зважаючи на малу чисельність зазначеної релігійної конфесії, за умови, що кожна нова хвиля наснаження протестантизму дистанціюється від попередньої (Балаклицький, 2017).

Дослідженням проблем реформації в контексті соціальних вимірів займалися В. Докаш та О. Спис (Спис, 2016), які вивчали внутрішньо-інституційні суспільні трансформації в контексті релігійного життя суспільства (Докаш, 2019). Увагу на етапи поширення протестантизму в Україні звернув П. Карпов, який виділив ключові історичні етапи становлення зазначеної релігійної течії на теренах пострадянського простору (Карпов, 2017).

Соціологічний вимір впливів на сучасне суспільство протестантських церков розкрито в роботі К. Тетерятнікова, в якій висвітлено перспективи розвитку протестантизму на ґрунті національних ініціатив, які представляють узагальнену модель адаптації вже існуючих технологій релігійного насадження та створення регіональних, унікальних технологій взаємодії релігії та місцевої культури. Науковцем було детально аналізовано зміни методах роботи євангельських церков на пострадянському просторі, в основу роботи було покладено результати дослідження, яке проводилося експертною групою проекту «Місії Євразія» та Східноєвропейської християнської дослідницької ініціативи «Re-Vision» в 2015–2016 рр. (Тетерятников, 2018).

Отже, дослідження протестантизму в Україні, у своїй більшості, є описовими. Вони констатують факти розповсюдження і проблеми насадження, однак не аналізують механізми здійснення соціальних впливів та інституційних трансформацій в житті суспільства. Тому існує цілий комплекс невисвітлених питань, які потребують ретельного наукового аналізу та серйозного соціологічного вивчення.

Метою статті є висвітлення технологій соціальних маніпуляцій в релігійному житті України на прикладі аналізу роботи протестантських церков.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні протестантизм в Україні представлений наступними великими організаціями:

1. Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів;
2. Всеукраїнський союз церков християн віри євангелістської – п'ятидесятників;
3. Церкви адвентистів сьомого дня;
4. Союз протестантських євангельських церков України.

Особливістю поширення протестантизму в Україні можна вважати той факт, що в державі працюють не класичні церкви, які вийшли з Західної Європи або секуляризовані американською традицією, а представники радикальних течій, котрі беруть свої витoki з протестних рухів і успішно вбирають в себе місцеві сектантські гуртки.

Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська і Харківська області, до військового конфлікту на Донбасі мали наймасштабніші осередки протестантизму, прихильники якого становили 3,2% від загальної чисельності віруючих в зазначених регіонах. Слід зауважити, що їх експансія супроводжувалася певними особливостями, які не були характерними для зазначеної релігійної течії. Прихід протестантизму на Схід України можна розділити на три масштабні хвилі. Частка прихожан-протестантів в географічному розрізі традиційно висока в Східних регіонах України. За даними Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова релігійна ситуація в Україні в 2010–2020 роках виглядала наступним чином.

У 2020 р. з 71,7% назвали себе віруючими 2,8% виявилися протестантами, що більше на 1,4% ніж в 2019 р., за весь час незалежності це найвищий показник, аналогічна ситуація була тільки після розпаду СРСР в 90-і роки ХХ століття, коли зазначена релігійна течія розцінювалася швидше як альтернативне джерело іноземних субвенцій, а для деяких бізнесменів стала платформою з легалізації «чорних кас». Благодійність початок 2000-х можна назвати усвідомленим поширенням протестантизму, церкви якого пропонували легкий доступ до постулатів віри за незначні фінансові субвенції, а паралельно й легалізації неоподаткованих прибутків, тим самим розширюючи кола своїх прихильників за рахунок найбагатших верств населення (Разумков Центр, 2020).

З 2010 р. протестантизм займає нішу з надання певних соціальних послуг, відкриває ряд реабілітаційних центрів для дітей та інвалідів. Так у м. Маріуполь пастор церкви «Добрих змін» створив реабілітаційний центр для дітей «Республіка «Пілігрим», який своєю роботою охопив 2700 підлітків. До початку 2014 року на Сході України працювало 120 установ подібного типу. Крім того протестантське об'єднання створило ще й благодійний фонд «Пілігрим», метою якого став патронаж сімей з дітьми, які мають підтверджений статус ВІЛ/СНІД. У зазначений період 35% дитячих будинків сімейного типу для дітей-сиріт і дітей батьків позбавлених батьківських прав отримували допомогу від протестантських церков.

Три хвилі розповсюдження протестантизму в Україні різко відрізняються одна від одної, як за метою, так і за змістом, крім того, їх представники публічно дистанціюються від діяльності один одного і, навіть, не намагаються об'єднувати сфери свого впливу. Детальний аналіз технологій впровадження протестантизму до релігійного життя українського суспільства дозволяє виділити декілька ключових сфер маніпулятивних впливів

1. Фінансова сфера була першою, на яку звернули увагу протестантські місіонери після розпаду СРСР. В Україні вони зайняли нішу мікрокредитування, в 1998 р. створивши компанію «Надія України», як один з підрозділів міжнародної групи «Норе International» через яку малому бізнесу було видано 100 тис. кредитів на загальну суму 328 млн. грн. На сьогоднішній день вони продовжують свою роботу пропонуючи жителям не окупованих територій Донбасу грантові програми для облаштування тепличних господарств (на 2018 рік субсидовані 700 проектів) та поліпшення житлових умов.

У 90-х роках ХХ століття, більшість прихожан було залучено до протестантської церкви завдяки відвідуванню тренінгів з особистісного та фінансового розвитку, зазначена технологія «залучення» триває і сьогодні «Культурно-громадський центр «Шелтер +» безпосередньо співпрацює з українським підрозділом металургійної корпорації Arcelor Mittal (керівник Юрій Морозов). Криворізька організація активно співпрацює міжнародною мережею гіпермаркетів «Ашан». Особливу увагу протестантські течії звертають на індустріальні міста супутники, які залежать

безпосередньо від містоутворюючих виробництв чи комбінатів. Це дозволяє їм запропонувати протестантську віру, як свого роду альтернативу повсякденній трудовій рутині. Такі проекти успішно працюють в Жовтих Водах (Дніпропетровська область).

В Україні зусиллями протестантів був створений «Альянс християн-професіоналів» (голова правління – Ростислав Семіков) – організація об'єднувала представників таких професій як: юристи, педагоги, медики, підприємці, тобто найбільш вразливі та незахищені верстви населення, яким пропонувалося співробітництво в рамках «міжхристиянського діалогу». Члени асоціації мали змогу безкоштовно брати участь в професійних тренінгах, активно займатися самоосвітою та підвищувати свій професійний рівень, за однієї умови – залучення до протестантської віри.

2. *Вивчення англійської мови* було одним з пріоритетних напрямків яким займалася протестантська організація «Співдружність студентів християн», яка організовувала візити в Україну місіонерів з Європи і Америки, відкривала безкоштовні спікінг-клуби для учнів старших класів та студентів. Причому вивчення мови шляхом безпосереднього спілкування з її носіями додатково мотивувалося організацією поїздок за кордон для найкращих учнів за програмами «обміну», однак, паралельно з допомогою в навчанні та науковій роботі передбачалося обов'язкове воцерковління. Таким чином, безкоштовні тренінги з вивчення англійської мови, для молодих людей які своєчасно зметували прийняти віру, перетворювалися на реальну можливість емігрувати і побудувати кар'єру за кордоном в країнах Західної Європи та Північної Америки. Крім мовних курсів по всій Україні функціонувала мережа духовних інститутів, які допомагали отримати ступінь «бакалавра» і навіть «магістра». Найбільш відомі: Дніпропетровський Біблійний Коледж «Світло Євангелія», Кременчуцький Регіональний Біблійний Коледж, Вінницький регіональний біблійний коледж. Духовні семінарії протестантських церков: Українська Баптистська Теологічна Семінарія (м. Львів), Українська Євангельська Богословська Семінарія (м. Київ), Євангельська Теологічна Семінарія (м. Київ), Київська Богословська Семінарія «Благодать і Істина», Українська Євангельська Семінарія, Євангельської Реформатської Семінарії України. Таким чином, протестантськими церквами в освітній сфері нашої держави була знайдена та освоєна унікальна ніша, яка давала можливість пошуку обдарованої молоді з перспективою її подальшої еміграції.

3. *Протестанти на українських майданах* змогли реалізувати себе. У період помаранчевої революції 2004 р., протестанти були залучені в якості ініціативної групи підтримки партії «Батьківщина», продемонструвавши можливість включення релігійних організацій в політичне життя держави, з метою надання допомоги щодо приєднання до європейських цінностей і відмови від комуністичних традицій. Лідер зазначеної партії Ю. Тимошенко таємно відвідувала церкву «Посольства Божого» пастора Сандея Аделаджі, який разом зі своїми кількома тисячами парафіян був активним учасником подій Помаранчевої революції, про що навіть був знятий нині заборонений документальний фільм. В реаліях сьогодення український політикум намагаються не афішувати зазначені зв'язки і всіяко замовчує подробиці боротьби за владу. По суті протестантизм зайняв чітку позицію підтримки сил повсталих проти офіційної влади. Більш того, він офіційно виправдовував її повалення тим, що вона втратила свою легітимність через надмірну корумпованість. За словами Анатолія Калюжного саме парафіяни протестантської церкви були «голосом совісті» революції «Гідності», які тримали під громадським контролем усе, що відбувалося в лавах майданівців. У 2014 р. саме протестанти позначили позицію виступаючих як моральний вибір українців, а не політична акція. Серед активних учасників II майдану

були викладачі богослов'я духовних навчальних закладів Церкви євангельських християн баптистів, представники Собору незалежних євангельських церков, що неодноразово підтверджував його Єпископ.

4. В українському політикумі активно діяли представники протестантських церков, яскравим прикладом їх участі в житті вітчизняного суспільства є діяльність голови Київської міської адміністрації Леонід Черновецький (з 2006 р. по 2008 р. і з 2010 р. по 2012 р.), він же власник інвестиційної кампанії «Chernovetskyi Investment Group» був активним прихожанином церкви «Посольства Божого» і навіть очолював «Християнсько-ліберальну партію України». Діяльність даної організації виявилася настільки скандальною, що зараз зв'язок з нею протестанти заперечують і відносять її до числа «харизматичних сект». Однак, тривалий час це було доволі надійне прикриття для здійснення земельних махінацій і відмивання грошей, що характерно певних течій протестантизму починаючи з 90-х років ХХ століття. Схема діяла таким чином, для отримання ділянки землі під забудову в будь-якій частині м. Києва, навіть в історичному центрі, досить було стати прихожанином церкви «Посольства Божого», а її пастир Сандей Аделаджа озвучував суму, котру необхідно пожертвувати для місіонерської діяльності, гроші передавалися Л. Черновецькому, який підписував дозволу на будівництво в обхід архітекторів і землевпорядників. Таким чином, за роки свого керівництва столицею політик повністю змінив зовнішність м. Києва, забудувавши навіть історичний центр хмарочосами і збагатившись на 700 млн. доларів (за неповними підрахунками).

Протестантизм торкнувся й вищих ешелонів влади України – після втечі В. Януковича у 2014 р., фактично очолив Україну до виборів нового президента і його інавгурації О. Турчинов. Навіть після приходу до влади П. Порошенко, він продовжував бути головою Ради Національної Безпеки, та паралельно з цим проповідувати. До революційних подій 2014 р. у Олександра Турчинов не було шансів зайняти серйозне місце на політичній арені, не дивлячись на довгу політичну дружбу з Ю. Тимошенко, П. Лазаренко та А. Яценюком. Дана обставина визначалася сприйняттям електоратом даного діяча виключно як «людини, яка ходить до секти». Тривалий час він був проповідником церкви Євангельських християн баптистів, до якої його залучили ще у студентські роки.

Про силу впливу протестантизму на українську політику пост-революційних часів свідчить факт підписання п'ятим президентом України П. Порошенко 16 серпня 2016 р. Указу «Про відзначення в Україні 500-річчя Реформації». У документі було присутнє обґрунтування того, з якої причини вся країна повинна відзначати настільки нехарактерний для її релігійного життя та традицій подібний культурно-релігійний захід: «з огляду на визнання істотного внеску протестантських церков і релігійних організацій в розвиток культурної та соціальної сфер України, а також з повагою до їх ролі в українській історії та становленні незалежності держави». Очевидно, що голова держави, на відміну від величезної маси середньостатистичних православних, був більш обізнаний в ролі протестантської релігійної течії в політичному житті України.

Таким чином, настільки серйозний вплив протестантської меншості на політичне життя православної більшості в нашій державі може свідчити про високий рівень релігійної свободи та демократії в нашому суспільстві.

5. *Участь у військово-політичному конфлікті на Донбасі* представників протестантських місій має різноманітні форми та прояви. За даними офіційної статистики кількісні показники протестантів на Сході України завжди перевищували загальнодержавні, це пояснювалося тим, що після розпаду СРСР промисловий регіон втратив класичні для українського суспільства традиції православ'я, а тому в умовах

повного ідеологічного розбрату і соціальної невизначеності легко потрапляв до протестантських рухів під впливом місіонерських переконань. З початком XXI століття та економічним підйомом почався релігійний спад протестантизму на Донбасі, який зупинили військові події 2014 р. З приходом на окуповані території «російського світу», як протестантські церкви, так і їх парафіяни зазнали серйозних гонінь та переслідувань. У 2014 р. було вбито 7 священнослужителів-протестантів, 40 прихожан потрапили в полон, 12 протестантських громад припинили своє існування. Особливо жорстокий випадок з прихожанами протестантської церкви «Добра звістка» був зафіксований у місті Слов'янськ Донецької області в липні 2014 р. – чотирьох прихожан вивезли за місто і розстріляли, поховавши в братській могилі. Дана акція була проведена навмисно, щоб залякати прихожан, які допомагають евакуювати мирних жителів (офіційно зусиллями даного приходу на підконтрольну Україні територію за 3 місяці було вивезено 4000 городян). З іншого боку лінії фронту їх допомога, як мирному населенню, так і військовим виявилася потрібною та важливою. У зв'язку з цим необхідно виділити кілька сфер, в яких протестанти зайняли свою нішу.

В якості волонтерів парафіяни Церкви Господа Ісуса Христа, починаючи з осені 2014 р. організували харчування військових і цивільних, які перебувають на лінії зіткнення. Вивозили людей з під обстрілів, організували допомогу громадянами які втратили житло. Маріупольська церква Оновлення віддала свої приміщення під житло для переселенців, а Церква добрих перемін відкрила хоспіси для людей похилого віку які втратили житло та залишилися без даху над головою в результаті бойових дій. Для дітей, які виїхали з окупованих територій під Маріуполем протестантами був організований християнський табір відпочинку на березі Азовського моря. Взимку 2015 р. протестантські церкви Маріуполя безкоштовно годували громадян які жили у приміських селах і в результаті бойових дій не мали можливості самостійно забезпечувати себе харчуванням (н.п. Широкіно, Саханка). Активний волонтерський рух протестантські церкви розгорнули в м. Полтава, де збирали сухі пайки і амуніцію для українських військових. На сьогоднішній день уздовж всієї лінії розмежувань відкрито 28 місіонерських центрів, які надають гуманітарну допомогу громадянам України, які постраждали в наслідок збройного конфлікту.

Окремої уваги заслуговує діяльність капеланів, які офіційно не входять до штату ВСУ. Ідеологи протестантизму вважають, що події на Донбасі та участь в них їх церкви дають змогу органічно вписатися в українську національну ідентичність, ставши частиною вже історії держави, та асоціюватися з травматичними подіями відстоювання суверенітету. У якості капеланів священнослужителі протестантських церков допомагають нести службу військовослужбовцям і мирному населенню уздовж лінії зіткнення.

Висновок. Протестантизм в Україні багатогранний у своїх проявах, судячи з даних статистики, він підсилює свій вплив і розширює кількість прихильників, вміло використовуючи важку життєву ситуацію в яку потрапила значна частина населення країни. На прикладі України чітко простежується політичний контекст в роботі всіх протестантських церков на пострадянському просторі. Наведені факти свідчать, що різноманіття протестантизму на пострадянському просторі має дві особливості: одні церкви показово віддаються гонінням, заборонам, а інші просочуються в усі сфери життя суспільства, демонструючи повну ідеологічну незалежність від домінуючої православної віри. Особливий інтерес представляє технологія гуманітарних впливів протестантизму на соціокультурні стереотипи в українському суспільстві та формування позитивного іміджу в рамках існуючого історичного досвіду.

Перспективи подальшого вивчення проблеми аналізу маніпулятивних технологій в роботі протестантських церков в Україні можуть бути реалізовані в дослідженнях радикально змінених місіонерських методик роботи з пересічними громадянами в яких апологетика повністю замінена технологічною дією економічного, культурного, або політичного характеру, що передбачає докорінну зміну технологій ідеологічного впливу.

Бібліографічний список

- Балаклицький, М., 2017. Релігійна свобода в Україні: протестантський контекст. *Міністерство культури України*. [онлайн] Доступно: <http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245238874&cat_id=244949506> (дата зверення 20 листопада 2020).
- Докаш, В., 2019. Реформація в контексті соціальних вимірів. В: С.Б. Сорочан та А.М. Домановський, ред. 2019. *Спадок Реформації: до 500-річчя 95 тез Мартіна Лютера та пам'яті Ю. О. Голубкіна (1941–2010)*. Харків: Майдан, с.141-153.
- Карпов, П., 2017. Поширення протестантизму в Україні: основні етапи становлення. *Релігія та соціум*, 2(26), с.141–147.
- Разумков Центр, 2020. Конфесійна та церковна належність громадян України. *Разумков Центр*. [онлайн] 3 лютого. Доступно: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>> (дата зверення 4 лютого 2020).
- Соловій, Р., 2016. Західний протестантизм в контексті постмодерну: богословські та соціологічні інтерпретації руху виникаючих церков. *Українське релігієзнавство*, 77, с.82-88. DOI : <https://doi.org/10.32420/2016.77.637>
- Спис, О., 2016. Пізній протестантизм в Україні в процесі пострадянських внутрішньо-інституційних суспільних трансформацій. *Богословские размышления: Евро-Азиатский журнал богословия*, 17, с.302–315.
- Тетерятников, К., 2018. Социологические измерения миссионерских инициатив евангельских церквей Евразии: результаты исследования. *Богомыслие : литературно-богословский альманах*, 22, с.82–94. <https://doi.org/10.29357/аб.v0i22.133794>

References

- Balaklytskyi, M., 2017. Relihiina svoboda v Ukraini: protestantskyi kontekst [Religious freedom in Ukraine: the Protestant context]. *Ministry of Culture of Ukraine*. [online] Available at: <http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245238874&cat_id=244949506> (Accessed 20 November 2020). (in Ukrainian).
- Dokash, V., 2019. Reformatsiia v konteksti sotsialnykh vymiriv. [Reformation in the context of social dimensions]. In: S.B. Sorochan ta A.M. Domanovskiy, ed. 2019. *The legacy of the Reformation: to the 500th anniversary of the 95 theses of Martin Luther and the memory of Yu. O. Golubkin (1941–2010)*. Kharkiv: Maidan, p. 140–153. (in Ukrainian).
- Karpov, P., 2017. Poshyrennia protestantyzmu v Ukraini: osnovni etapy stanovlennia [Protestantism promotion in Ukraine: main development stages]. *Religion and Socium*, 2(26), p.141–147. (in Ukrainian).
- Razumkov Centre, 2020. Konfesiina ta tserkovna nalezhnist hromadian Ukrainy [Confessional and church affiliation of citizens of Ukraine]. *Razumkov Centre*, [online] 3 February. Available at: <<https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/konfesiina-ta-tserkovna-nalezhnist-gromadian-ukrainy-sichen-2020r>> (Accessed 4 February 2020). (in Ukrainian).
- Soloviy, R., 2016. Zakhidnyi protestantyzm v konteksti postmodernu: bohoslovski ta

sotsiologichni interpretatsii rukhu vynykaiuchykh tserkov [Western Protestantism in the Context of Postmodernity: Theological and Sociological Interpretations of Emerging Church Movement]. *Ukrainian Religious Studies*, 77, pp. 82–88. DOI: <https://doi.org/10.32420/2016.77.637> (in Ukrainian).

Spys, O., 2016. Piznii protestantyzm v Ukraini v protsesi postradianskykh vnutrishno-institutsiinykh suspilnykh transformatsii [Late Protestantism in Ukraine in the Process of Post-Soviet Internal-Institutional Social Transformations]. *Theological Reflections: Euro-Asian Journal of theology*, 17, p.302–315. (in Ukrainian).

Teteryatnikov, K., 2018. Sotsiologicheskie izmereniya missionerskikh initsiativ evangelskikh tserkvey Yevrazii: rezultaty issledovaniya. [Sociological Dimensions of Missionary Initiatives of Evangelical Churches in Eurasia: Research Results]. *Almanac Bogomyслиye*, 22, pp.82–94. <https://doi.org/10.29357/аб.v0i22.133794> (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 10.10.2020.

O. Klymenko

**MANIPULATIVE TECHNOLOGIES IN THE RELIGIOUS LIFE OF UKRAINE
(CASE STUDY OF THE ACTIVITIES OF PROTESTANT CHURCHES)**

Protestantism in Ukraine is multifaceted in its manifestations, judging by the statistics, it is strengthening its influence and expanding the number of supporters, skillfully using the difficult life situation in which a significant part of the country's population fell. Also, on the example of Ukraine, the political context in the work of all Protestant churches in the post-Soviet space is clearly traced. All these facts indicate that the diversity of Protestantism contains two sides: some churches are indicative of persecution and prohibitions, while others seep into all spheres of life in various countries, regardless of the dominant religions in them. A peculiarity of the spread of Protestantism in Ukraine can be considered the fact that the state is not operated by classical churches that came out of Western Europe and not secularized American, but representatives of radical movements that emerged from opposition traditions and successfully absorb local sectarian movements.

The article analyzes three main waves of the spread of Protestantism in Ukraine, which differ sharply from each other in terms of the mechanisms of social manipulation, in addition, their representatives publicly distance themselves and do not even try to unite their spheres of influence. Such a serious influence of the Protestant minority on the political life of the Orthodox majority may indicate a high level of religious freedom in the state, the head of which officially recognizes the «significant contribution» of Protestantism to Ukrainian statehood.

Of particular interest is the technology of the humanitarian influences of Protestantism on socio-cultural stereotypes in Ukrainian society and the formation of a positive image within the existing historical experience. All these facts indicate that the diversity of Protestantism contains two sides: some churches are indicative of persecution and prohibitions, while others seep into all spheres of life in various countries, regardless of the dominant religions in them.

Key words: Protestantism, social manipulation, religious movements, socio-cultural space, religious life.